

ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНІ СТРУКТУРИ УКРАЇНИ ТА СТАНОВЛЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ ОСВІТИ НА ПОЧ. 20 РР. ХХ СТ.

Розбудовуючи незалежну Україну, неможливо не враховувати етнопонаціонального фактора, який на рубежі III тисячоліття на теренах Європи виступає ключовим у політико-культурному процесі. Для України це особливо важливо, адже її територію населяють численні народи і національності, які в умовах незалежності отримали реальний шанс у розвитку свого національно-культурного життя. Це, зокрема, гарантують Конституція України, „Декларація прав національностей“, Закон України „Про національні меншини“.

Без сумніву, важливим компонентом і характеристикою національно-культурного життя виступає освіта, особливо національних меншин, при організації якої на нинішньому етапі необхідно враховувати накопичений історичний досвід, особливо у період 20-30 рр., коли в умовах реалізації принципів політики коренізації освіта національних меншостей в тому числі євреїв в Україні, пройшла складний шлях від становлення і до розгрому наприкінці 30 рр., коли сотні організаторів освітнього процесу були репресовані і на набутий досвід було накладено „табу“ на Довгі роки.

Аналізуючи освітній процес в системі культурного життя євреїв України 20-30-х рр. необхідно підкреслити важливість ролі політичних і державних структур у ньому, особливо на початковому етапі тобто першої половини 20-х рр. Варто підкреслити, що саме в цей період відпрацьовувались підвалини і механізми, які згодом були сформовані у вигляді політики коренізації, що відкрила широкі можливості в організації національно-культурного життя. Саме аналіз діяльності політичних і державних структур створює можливість зрозуміти причини еволюції і відходу у розбудові освіти як єврейської, так і інших національностей у розпалі сталінських репресій. Однак на ці зловідомі питання українська історіографія відгукнулася ще незначною кількістю праць.

Як засвідчує видання Книжкової палати України „Євреї в Україні. Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. 1917-1941 рр. Ч. I, у розділах „Освіта“, „Педагогіка“ міститься 130 джерел і лише одиниці торкалися діяльності державних і партійних структур в організації єврейської школи.¹

У наші дні цю проблему виділили у своїх дослідженнях Горшков В.П., Гусев В.І., які показали труднощі формування єврейських секцій при комітетах КП(б)У в грудні 1919-грудні 1921². Мосяков В.Я. у статті³ зупинився в основному на періоді другої половини 20-х рр. і зовсім обійшов

увагою проблеми школи, хоча в її функціонуванні було немало економічних чинників, Предметними щодо піднятої нами проблеми є статті Орлянського В.С., опубліковані в Гуманітарному журналі Національного гірничого університету в 2000 р. У першій статті - „Прийняття державного апарату до обслуговування єврейського населення в 20-30 рр.“⁴ розкривається хід формування національно-адміністративних формвань, як національних сільрад, судових камер тощо. Однак питання єврейської школи в ній не порушується. В іншій статті - „Центральна комісія національних меншин при ВУЦВК і українське єврейство (1920 рр.)“⁵ автором розглядаються проблеми організаційного становлення цієї структури після 1924 року і до 1930 року, Однак у ній відсутні сюжети щодо єврейської освіти. Такий же підхід автора спостерігається і в статті, де розглядається роль рад у вирішенні проблем єврейського населення півдня України в 20-х рр.⁶

Частково торкається проблеми діяльності партійних державних структур у розбудові єврейської освіти на початку 20-х рр. у своєму дослідженні Бистрицька О.Б.⁷ Однак вона обходить особливості у розбудові єврейської школи початку 20 років, дещо схематично розкриває діяльність владних структур, зовсім обходить їх спрямованість на радянську освіту тощо. Таким чином, головною метою автора пропонованої статті є аналіз діяльності політичних та державних структур у організації єврейської освіти на поч. 20 рр., дослідження механізмів впливу на національну інтелігенцію, формування засад нової політики, кульмінацією якої стали рішення XII з'їзду РКП на коренізацію. Розглядаючи проблеми постановки єврейської освіти поч. 20 рр. необхідно виокремити декілька моментів:

- по-перше, нова влада та її структури зустрілися з великою кількістю проблем. Найголовніша з них полягала в тому, що єврейська школа виявилася розгромленою у період єврейських погромів під час громадянської війни, жертвами яких стало біля півмільйона чоловік, в т.ч. 150 тис. було вбито, 200 тис. було поранено і покалічено, 50 тис. залишилося вдовами, 70 тис. дітей сиротами⁸. З цього приводу газета „Вісті ЦВК ВУ“ зазначала „... єдиний розсадник знань - школи припинили своє існування, персонал покинув їх, шкільні будинки поруйновані зовсім“⁹;

- по-друге, єврейське населення в основному було зосереджено в містах і містечках України, За статистикою 1926 р. євреї в містах України

складали 25,7%, а в містах з чисельністю від 50-100 тис. -35,2%. В Катеринославі, наприклад, за переписом 1923 р. проживало 153 824 чол. з них євреї складали 51 666 або 34%¹⁰. Якщо врахувати, що єврейські колонії були погромлені, пограбовані, в них панувало безробіття, то відродження школи тут було не першою справою;

- по-третє, в умовах економічної нестабільності, особливо голоду, що панував на початку 20 рр., серед єврейського населення великим впливом користувалися сіоністські організації, клерикальні інституції;

- по-четверте, вирішуючи проблеми налагодження економічного життя владі необхідно було боротись за політичну стабільність у суспільстві, адже єврейські містечка та колонії заповнили бандитизм і грабінництво. Звідси влада змушена була ввести навіть інститут відповідачів в т.ч. і єврейських. Це вносило додаткову напруженість у міжнаціональні відносини¹¹.

Бачення нової влади перспектив освіти в цілому та національної зокрема були викладені у тимчасовій інструкції Губвіднаросвітам, підписаної Наркомом освіти Гринько 24 лютого 1920 року. Її вимоги зводилися: "... ведіть рішучу боротьбу у всіх апаратах і органах освіти: 1) зі звичкою утвореною, завдяки постійній переміні влад все відбудовувати в старих розмірах і формах, по 2) з вільною й не вільною інерцією русифікації. На планомірність організації освіти мусить даний бій всякому націоналізмові і працюючі верстви повинні практично на ділі почувати, що тільки радянська влада здатна задовольнити всі вимоги працюючих, в тому числі і національні"¹².

Як відомо, організацією роботи серед національностей України займалися національні секції при ЦК КП(б)У. Євсекції були створені рішенням від 18 серпня 1919 року, а почали діяти при парткомах з грудня 1919 року. В їх обов'язки, згідно Меморандуму Центрального бюро при ЦК РКП(б) і Главбюро євсекцій ЦК КП(б)У входило, поряд з іншим, безпосередня робота по створенню єврейської школи. Однак організація Главєвсекції ЦК КП(б)У, яка розміщувалась у Києві для оперативності в роботі, не внесла докорінної зміни у відродження єврейської освіти. Між Главєвсекцією і ЦК КП(б)У почалися конфлікти, що спричинили рішення ЦК КП(б)У від 19 квітня 1920 року про розпуск секції і заміну їх відповідними відділами. Мотивуючи його, ЦК КП(б)У відзначив, що євсекції через самостійницьку позицію сприяють розвитку націоналізму в секціях, що в українських умовах неприпустимо¹³. Звідси, в силу цих причин ні євсекції, ні пропонувані відділи достатньої уваги розвитку єврейської освіти не надавали.

Народні комісаріати освіти, в рамках повноважень мали за обов'язок, організацію освіти національних меншин. З цією метою було розпочато формування своїх структур, що мали займатися організацією освіти національних меншин. Так, НКО УРСР однією із найперших,

23 червня 1920 року видає інструкцію „Про організацію єврейських секцій при Губ., міськ. і повітнаросвітах". У ній підкреслювалися, що „... для керування культурно-освітньою роботою поміж єврейського населення при Губ. міськ. і повітнаросвітах закладаються єврейські секції, які проводять роботу під загальним керівництвом і контролем колегії Наросвіти. Секції складаються з завідуючого й двох членів ...Секція запрохає, за згодою відділу, необхідну кількість інструкторів..."¹⁴.

Євсекції ЦК КП(б)У, НКО УРСР одним із найголовніших своїх завдань у справі організації єврейської освіти визначили радянську її. Це випливало з стратегічної мети, яка Народним комісаром освіти Гринько формувалася так: „Розворуште і посуňte до діяльності академічне і вчительське кола. Роз'єднайте всі існуючі вчительські організації і з дійсно революційних елементів утворіть єдину Всеукраїнську Спілку Робітників Освіти й Соціалістичної культури, здатну утворювати нашу Радянську політику. Від чужого нам вчителства скоріше увільняйте: школу, для цього влаштовувати переобрання вчителів не тільки на папері, але й на самому ділі"¹⁵.

Звідси, початок 20-х років у будівництві єврейської школи позначений політичним тиском, яке здійснюють партійні та державні структури на національно-культурні організації. Вони насамперед усувають з арени тих з них, які опікувалися освітою і в майбутньому могли претендувати на лідерство в національно-культурному житті. Зокрема, такої долі зазнав Всеукраїнський Євобком, що був створений для допомоги у ліквідації наслідків голоду, і в той же час опікувався відбудовою шкільних приміщень¹⁶. Під різними причинами ця організація зазнавала обмежень у діяльності, а до середини 20-х років взагалі перестала існувати,

Другим напрямом, на якому фокусували свою діяльність державні і політичні структури при будівництві єврейської школи стала боротьба із мовою іврит. Вона, як зазначає О. Козерод, була складовою частиною радянської антирелігійної політики¹⁷, котра посилено розпочалася у 1920 році масовим вилученням літератури під час обшуків та ліквідації іудейських релігійних общин. Мотивом для цього, як стверджувала влада, було те, що іврит мовляв є мовою сіоністів.

У зв'язку з цим у 1920 році Народний комісар освіти видає розпорядження, у якому зазначається, що „материнською мовою єврейської маси є мова ідиш, а не іврит. ідиш є мовою викладання в школах всіх типів на території УРСР. Іврит з загальноосвітніх програм семирічної трудової школи має бути виключений", Згідно цієї постанови розпочалось масове вилучення літератури на івриті з єврейських шкіл та ін. освітніх установ.

Ця література служила важливим джерелом комплектації у такий грабінницький спосіб бібліотек політичних структур КП(б)У. Про це засвідчує, зокрема, такий документ: „... Вища

партійна школа розпочала організацію своєї центральної фундаментальної бібліотеки, яка повинна обслуговувати курсантів, лекторів, Центральний комітет та інші центральні органи ... Вже зібрано більш ніж 2000 цінних видань з єврейської тематики. Прохання до всіх організацій влаштувати збирання книжок, наукових, літературних, головним чином єврейською мовою, старих журналів. ... Зав. партшколою тов. Лівшиц. 25 червня 1921 р."¹⁸.

У зв'язку з боротьбою із івритом почався тиск на єврейських діячів освіти та культури, особливо письменників, які писали твори на цій мові, Збірки їх заборонялися, видавництва, що друкували зачинялися. Не менш інтенсивно діяв орган, що здійснював контроль за ввозом літератури з-за кордону. У бюлетенях Главліту за цей період часто-густо наголошувалося про заборону ввозу книг відомих діячів єврейської культури, провиною яких було те, що друківані вони були на мові іврит.

Звичайно, така позиція політичних і владних структур не могла не викликати протидію з боку учнів шкіл та вчителів, єврейської інтелігенції і національно свідомих кіл. Протягом 1920 року до органів влади надходили численні листи, у яких висловлювалась незгода із дією влади. „Ми, єврейські діти м. Жмеринки, виходили з того, що мова є одним із чинників кожної нації, вважаємо, що культурну відсталість єврейства можна побороти тоді, коли нам дозволять займатися і навчатися рідній мові івриту. Він єдиний, який в змозі задовольнити духовні потреби єврейського дитинства, бо вся література, усі кращі твори написані цією мовою“.

Аналогічного змісту листи надходили до багатьох владних організацій, центральних засобів інформації. Така петиційна компанія, починаючи з 1920 року і в наступні роки наростала. Вона стала свідченням деформацій у здійсненні національної політики, показала нездатність і небажання владних структур будувати єврейську національну школу на засадах справді національних, з урахуванням потреб самого населення.

Продовжуючи думку про радянізацію всього комплексу навчально-виховного процесу, себто єврейської школи в цілому варто наголосити на тому, що владні структури: і політичні, і державні в першу чергу зосереджували свою увагу на вчительських кадрах. Вони висували їм непомірні вимоги, піддавали політичному остракізму, оточували атмосферою підозри, звинувачували їх у націоналізмі.

На політичне „перекування“ вчительських кадрів спрямовувалася курсова перепідготовка, Запроваджувалися так звані літературні суди, персонажами яких виступали „антирадянські“ елементи з числа вчителів. Тиск на вчительські кадри, політичні перевірки, матеріальна скрута стали однією з причин дефіциту вчительських кадрів у єврейській школі, особливо початковій, котра обслуговувала здебільшого

єврейську бідноту містечок. Так, у семи колоніях Маріупольського району майже половина відбудованих шкіл у 1922 році не працювала через відсутність учителя¹⁹.

Підкреслимо й те, що на становлення єврейської школи початку 20-х рр. значний вплив мав антисемітизм, який ускладнював національно-культурну роботу і був одним із вагомих чинників міграції євреїв з України, що набула масовості саме на початку 20-х років і була предметом головної болю владних структур, відволікала у них не тільки увагу, але й кошти для його гальмування, бо саме міграційні процеси були резонансними в зарубіжних колах, з метою забезпечення єврейської школи кадрами вчителів Главбюро при ЦК КП(б)У розробляє план, який містив найголовніші напрями:

- готування групи інструкторів для перепідготовки масового вчительства;

- підвищення кваліфікації всіх вчителів на повітових та районних курсах в тому числі і національних;

- самостійну перепідготовку вчительства²⁰,

В результаті запланованих заходів починають діяти самостійні єврейські курси в регіонах з найбільшою кількістю шкіл: Одесі, Вінниці, Донбасі. Крім цього в регіонах України діяло 35 різноманітних курсів, на яких були національні відділення в тому числі і єврейські. Ці термінові заходи дозволили провести підготовку і перепідготовку близько 1500 вчителів, що зняло гостроту, але не вирішило проблеми. Перед владними структурами як нагальне постало завдання відкриття мережі навчальних закладів, відділень у вузах, однак через надмірну політизованість у підходах до організації єврейської школи цього на початку 20-х рр. не вдалося досягти, Формування мережі єврейських шкіл та появу масового загону вчительства засвідчило проведення у 1922 році I Всеукраїнського з'їзду працівників єврейської освіти, який всебічно обговорив стан єврейської освіти на Україні, визначив слабкі її сторони. Особливо гостро констатував недостатню матеріальну базу, нестачу фінансування та гостроту в матеріальному забезпеченні вчителів. Все ж, він продемонстрував і те, що завдяки діям владних структур, зацікавленості громадськості єврейська школа відновлювала свою роботу. У 1922/23 навчальному році на Україні вже діяло 268 єврейських шкіл з викладанням на рідній мові, Таким чином, 1920-1923 роки стали етапом у відродженні єврейської школи на Україні, яка фактично була ліквідована під час погромів громадянської війни. У цьому відродженні позитивну роль зіграли політичні та державні структури, які своїми діями сприяли налагодженню єврейської освіти. Однак дії владних структур були непослідовні, вони несли в собі подвійні стандарти. Сповідуючи принцип приналежності ідеї національного відродження, влада в той же час намагалася його загальмувати

спрямувати у русло радянзації. Саме радянський компонент вихолостив з єврейської школи національне, привніс у неї надмірну політизованість, перетворив єврейські школи у радянські з єврейською мовою викладання.

Все ж, попри суперечливість дій структур КП(б)У та радянської влади у 1920-23рр. поява 268 єврейських шкіл засвідчила відродження

єврейської освіти в Україні. Досвід її організації, як і інших питань національно-культурного розвитку національних меншин початку 20-х років ліг в основу рішень XII з'їзду РКП(б), який взяв курс на здійснення політики коренізації, що мала поглибити процеси національно-культурного відродження етнічних меншин.

Примітки

1. Євреї в Україні. Науково-допоміжний показник 1917-1941. Перша частина. - К, 1999. - С.82-86.
2. Горшков В.П., Гусев В.Н. Еврейские секции при комитетах КП(б)У: трудности становления (декабрь 1919-декабрь 1921г.) // Єврейське населення Півдня України. - Запоріжжя, 1992. - С 62-62.
3. Мосяков В.Я. Главбюро еврейских КП(б)У и вопросы экономического развития еврейского населения в 20-е годы//Там само. - С. 70-72.
4. Орлянский В.С. Пристосування державного апарату до обслуговування єврейського населення України в 20-30 рр. // Гуманітарний журнал. - 2000. -№ 1(5) - С. 30-37.
5. Його ж. Центральна комісія національних меншин при ВЦУВК і України єврейство (1920-ті роки)//Там само. - №3/4 (7/8) - С. 48-54.
6. Його ж. Роль советов в решении проблем еврейского населения юга Украины в 20 годы // Єврейське населення півдня України. - Запоріжжя, 1992. - С 72-75.
7. Бистрицька О.Б. Розвиток системи освіти національних меншин у 1917-1930 рр. Дис. канд. іст. наук. 07.00.01. - Харків, 1998. - С. 59-61.
8. Горбань В.І. З досвіду організації гуманітарної допомоги єврейському населенню України. (1920-1930рр.) // Єврейське населення півдня України. - Запоріжжя, 1992. - С. 65.
9. Культурбота в колоніях // Вісті ВЦУВКа. - 1923. - 17 січня - С.3.
10. Мосяков В.Я. (Цит. праця). - С. 73.
11. Центральний державний архів вищих органів влади України - ф. 413. - сп. 2. - Арк.14.
12. Збірник декретів, постанов, наказів та розпоряджень по народному комісаріату освіти УССР. Вип. 1.-Харків, 1920.-С.11.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України - ф.1. - оп.20. - спр. 338. - арк.3.
14. Збірник декретів, постанов, наказів та розпоряджень по народному комісаріату освіти УССР. Вип. 1. - С.25.
15. Там само. - С. 11.
16. Вісті ВЦУВКа - 1923 17 січня - С.3.
17. Козерод О. Боротьба радянської влади з мовою іврит в Україні: 1921-1929 рр.// Еврейская мысль сквозь века. Вып.5. - Днепропетровск, 2001.-С. 171.
18. Там само. - С. 173.
19. Вісті ВЦУВКа - 1923.- 17 січня - С.3.
20. Бистрицька О.Б. Цит. праця. - Арк. 60.